

Сызгата
3 жерги

Пленуми ССРС Министрлардын Советын Председате-
линэн Н. И. РЫЖНОВУ анмырга субэлэстэ.
Пленумга түмүлүз М. С. ГОРБАЧЕВ тыл эттэ.
(СССР).

тйн билэггүйнг хастаабы-
цан отор-наар сүлжсэн
бүтэрсэтэ чуулхай. Ог-
тон пароходство буол-
дагына баргыз турар хас
бигрдийн чаахын ийин
ыраас хэрчынн албар.

Ыланар ынах ахсаана тобо абыйырый?

Сүөһү үөрүн структура

«...Билигин, билигин дэрэбэниэ экономикай сыйыаһынаахтар төрдүттэн уларыта тутар кэмнэтигэр, тыа хаһаайыстыбатын научный-технологический революцияны кытта ыкса биһиги холбоурубугар, саага технологияларга олохсурган тыа сиригэр үлэ көдүүһүн биллэрди. Үрдэтэргэ туох баарын барытын күүскэ туһаныыга кинирэбэтигэр табыгастаах быһым-майы үөскүүр. Аан дойду опытыа туох туһунан этэрий? Ас-үөл ресурстарын албэттэрини үгүс дойдулар бөдөн ситиһиллэрэ научнай-технологический прогресс ситиһиллэрин баһылааһыны — «күөх революцияларын» ааттамыты кытта улахан сибээстээх».

(М. С. Горбачев ССКП КК кулун тутардаагы (1989 с.) Пленумугар дакылаатыттан).

Ааспыт сылларга оройуонга ыланар ынах ахсаана былааны сиппэнэ кэллэ. 1986 с. — 209, 1988 с. — 761 тобонон. Совхозтарга 1986 сыл даабытаар 1989 сыл тохсуньу 1 күнүгэ туругуна 1694 тобонон адыһаата. Оройуон алта хаһаайыстыбаттан ынах ахсаанын Эрилик Эристин аатынан эрэ совхоз 1985 с. таһымтан элбэттэ. Күнгэ ортохунан ынахтан 3-4 кг үүтү ыыр буолаахытына, бу сыл-

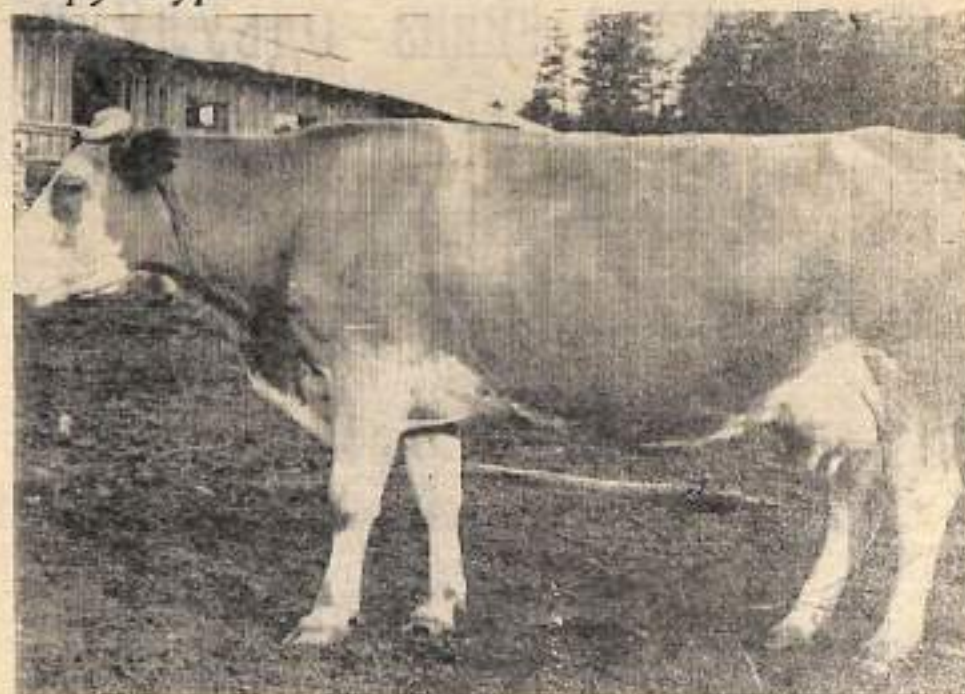
ларга тобо үүтү сүтэр биһигин ааган таһаарыахха сөл.

Өскөтүн ааспыт пятилеткада ынах сүөһү ахсаанын былаана толоруллан испит эбит буоллаҕына, кэлэн сылларга совхозтар сайаааччылары, специалистара кураанга ситэнэн бу үлэҕэ эппиэтинэ суох сыһааннастылар, чуолкайынан этэххэ, үлэни дьаалатынан уһуннардылар. Ону туохтан көрөбүтү?

сылы кытта тэҥнээххэ оройуон хаһаайыстыбалара 1987 сыл түмүгүнэн 531 ынарын адыһаа ыттылар. Төрүөү ынаһына ордук Субуруускай аатынан совхозка — 120 тобонон, Эрилик Эристин аатынан совхозка — 152 тобонон, «Чурапчы» совхозка — 259 тобонон аччатылар.

1988 сылга кыраай өлүүтэ, уруксугун курдук, олус элбэх буолла, 503 ынарай өллө. Ити ылыллыбыт төрүөх 9 бырыһааныгар тат.

Ынарай көмүсүнчү өлүүтүн сүрүн биричиинэтин сыллата тэрэһин кыаллыбата буолар. Ынарай интэри технологията тутуһуллубат. Совхозтарга баччааҥга диэри ынарай төрөтөр отделениелар тарыллыбыттар, ынарай көрөөччү бириэмэттэргэ сүүмүрдэмэт буолан, түбэһэх дьоннор үлэлииллэр. Чарчылаһы эмнэ тарыллыбат. Таһырдьа төрөтүү курдук сир ааһы биһирэммит прогрессивнай ыһыманы «Мындаааһы», Субуруускай аатынан, «Чурапчы», «Мугудай»

СНИМОНКА: оройуон рекордсмена, «Мая» племенной ферма Чингара дини ааттаах ынага. Ини 1987 с. үүттээх ынахтар республикатаагы конкурстарыгар кыттан биризмийэлэмитэ. Ынах бэһис пантиациягыр 5485 кг үүтү биэрбитэ.

совхозтар олоххо киллэрбэттэр.

Өлүү-сүтүү иһэ сүөһү ортохсугар эмнэ үгүс. Ынай Субуруускай аатынан совхозка Красноярскай кыраайтан атылаһын адыллыбыт 58 племенной сүөһүттэн 9-на көмүһүннэ оһунулар.

либэт холбоурулартан чуолкайдык көстөр. Бу үлэҕэ совхоз сиппэнэлистер сүүмүрдэһин, эдэр сүөһүлэри ынахха аһаан ынардан интэри, контуруолунай тэҥнэри төрийин дьаалатынан устар. Ааспыт сылга совхозтарга сүөһүнү биһирэһимэллээх хаачыстыбата суох ытыллыбыта, үгүс совхозтарга племенной үлэҕэ зоотехник суох. Специ-

листар ынах сүөһү үөрүн структуратын бэрэдэксээһинин дьарыктаматтар. Бу болуурустар бары үлэ биһирэһимэллээх сүөһү ахсаанын элбэтэн уонна онтон сибээстээх бары дьааллар оройуонга ынахха ынахтарга суоҕа. Оһон үүт, эт дэлэһинтэ ынах сүөһү ахсаантан былаачы тутулуутаах.

Үөр структурата кэһиллэр

Сүөһү интэрин салгыи сайынары сүөһү үөрүн структуратын таба олохтоһунтан быһаччы тутулуутаах. Итиннэ хас биһирдэн сүөһү интэрини специализи билэр. Ол эрээри, хомойуох иһин, үгүстэр аахайбаттар.

1988 с. түмүгүнэн оройуон совхозтарынан ынах ахсаана ынах сүөһү уопсай ахсаанын 35,3 бырыһааныгар тэҥнэстэ. Оттон зоотехнической көрдөбүл быһытынан, 38—40 бырыһаан буолуохтаах ээ. Үөр структуратын кэһиллэрин сүрүн биричиинэлэрэ хас-тар даһаны.

Бастакытын, кураан содулугар уонна тэрэһин мөлүөтүттэн сүөһү аһылытын сөп буолар саппааһын хааччымалыт. Онуоха эһин бэлэмнээр аһылык хаачыстыбата быстар мөлүөх. Ол, оттоһун графигар кинирэ охсоору, наар тоннаһы эрэ экиратыи түмүгэ. От ахсаан өртүнэн элбэһинин көүлээһини убаһанан да бириэмийэлэр ааспыт өртүгэр кэрэһиллэбэттэр ээ. Оттон оттоһун үлэлэрин төлөбүр хаачыстыбаттан тутулуутаах буоларын оройуонга билигин да ситиһэ иликпит.

Иккиннэн, үүттээх ынахтар оһолорун наардаан ынарайдыттан интэри (направленное выращивание) утумнаахтык тарыллыбат. 1985 сылга диэри бу үлэ оройуон иһин улахан хаһаайыстыбаларыгар — Эрилик Эристин аатынан уонна «Чурапчы» совхозтарга — баһачча тарыллан иһэн кэһилинэн ОАПХ өртүттэн сөптөөх контуруол, бол-боһо сүөһүттэн дьаалатынан ытыллар буолла.

Үсүнүн, тигэһин үүтүрэн ынаһы солбууу баһааныахтык кыһан ытыллыбат. Аас-

пыт сылларга хас отделение ааһы контуруолунай тэҥнэһин тарыллан иһэн, арендада киниринэн сибээстээн ыһыллан эрэллэр. Билигин оройуон тобоу отделениеларга контуруолунай тэҥнэһингэ 878 тигэһэ баар. Бу — олус адыһах. Тигэһини үүтүрдүүтэ «Мугудай» совхоз Толоонноогу отделениеһин манньыкыта В. Ф. Слещков опыта совхозтарынан кизин өйөбүлү ылбата.

Оройуон совхозтарыгар 1986 сыл түмүгүнэн 100 ынах баһыгар 18,3 бырыһаан тигэһэ тэҥнэстэ буоллаҕына, 1988 сыл түмүгүнэн бу көрдөрүү таһына түһэн, 16,1 бырыһаанга тэҥнэстэ. Кэлэр сылларга бу үлэ болгомото киниргэр ытыллыбатаһына совхозтар экономикаларына өссө айгырыыр кутталлаах.

Төрдүһүн, сыстыганнаах ынаһытан уонна куһаҥан көрүүттэн ынарай уонна ынах сүөһү көмүһүн өлүүтө сылтан-сыл элбээн кэллэ. 1986 сылга 521 ынарай туһата суох өлбүт буоллаҕына 1988 сыл түмүгүнэн 580 тобоһо тигэһэ.

Ученайдар суоттааһынарынан, практика көрдөрүүтүн, совхозтарга сүөһү үөрүн структуратын саамай сөптөөх таһымнан, этилибэтин курдук, ынаар ынах ахсаана ынах сүөһү уопсай ахсаанын 38—40 бырыһааныгар, оттон племенной фермаларга («Мугудай» совхоз Толоонноогу отделениеһын «Мая» племенной ферматыгар, Толой отделениеһын племенной ферматыгар) «Чурапчы» ферматыгар) 40 — 50 бырыһаанга тэҥнэһин сөл. Итиннэ төрүүр ынах 22 бырыһаан тигэһэ эрэ буоллаҕына манньик структура тутуһуллуон сөл. Бу түбэлтэ ынах 4-5 сыл устата ынаар буолуоҕа.

Искусственная сиемэлээһин

Биһиги оройуонмутугар искусственной сиемэлээһин төрүттэһинтэ 31 сыл буолла. Ол ынан баран көрдөрүү сыллата биһир таһымна турар. Оройуон үрдүнэн төрүүр сүөһүгү сиемэлээһин 83-84 бырыһаантан өрө тахсыбат. Кэлэн үс сылга ордуу «Мугудай», «Мындаааһы», Карл Маркс аатынан совхозтарга наһаата. Биһир төн көрдөрүүтү Эрилик Эристин аатынан совхоз осеменатордара ситиһэллэр. Кинилэр сыйырыллыбыт ынахтарын уулаһаарылар ааспыт этилиһа сылларыгар, 12 с. пантикэ үс сылыгар орто көрдөрүүлэрэ 86,8 бырыһаантан түспэтэ.

Сүөһүнү буотаты — оройуон экономикаһын биһир кыалла илик болууһа — совхозтар адыһах ахсааннаах осеменатордарын этилиһин иһингэр баар дьаһала. Ол эрээри оройуонга осеменатордар үлэлэрин тэрэһинэ улахан итэһэстэрдээх. Бастатан туран, сорох совхозтарга штаты сарбыйыы бэрэдэһинин инструктор осеменатор штатын тутуран аһаастаммаларга буолар. Совхозтарга бу уустук идэни толору баһылаабыт специалистар эдэрдэри үөрэттиллэрэ олох сэдэх. Эр сылларга осеменатор хамнаһын кэмэйэ хамсаабата. Ынах кытарастаһына даһаны осеменатор штатын ыйытын турбат, ол түмүгэ барыбытыгар биллэр. Ити барыта осеменатор үлэтигэр болгомото уонна ирдэбил ситэтэ сүөһүн көрдөрөр.

Үлэ бастык ыһымаларын олоххо киллэринтэ болгомото уурулуохтаах. Оройуон совхозтара ынаһы төн сиемэлэни буотаты кинирэһиттэн баһааныһына баһачча туһуста. Ол эрээри дойду үрдүнэн биһирэммит ректоцервикальнай ыһымада толору көһүү өссө кыалла илик. Холбо, 1987 сылга оройуонга 35 осеменатор-

тан бу ыһыманан сөптөөх осеменатор үлэлэһи 114 ынары сиемэлээһин, Оттон маночервикальнай ыһыманан 4227 ынах сиемэлэһинтэ.

Биһиги осеменатордарбыт биһир мүлүү тутуу резерваларын кыһыгы бириэмэҕэ сиемэлээбит ынахтарын уулаһаарылар уонна төрөөһүннэрэ олус наһаа буолар. Ону манньик тарган көрүөххэ сөл. Сыл ааһы кулун тутарга сиемэлэһинтэ 1170—2000 ынах тордус көрөтүлгэ барыта төрүүтү эбит буоллаҕына, баара суоҕа 117-200, буотатыллыбыт контингент 10 бырыһаан, төрүүр. То-бо?

Биһирэн, үһэс этэн аһарбыһыт курдук, кыһыаһык уонна хаачыстыбата суох аһылык тэбэр.

Иккиннэн, миһэстэһэр ынаһы чарчылаһин тарыллыбат. Кыһыкы быһа тыһыны, сиппэтэх хотоннорго хам баалан турбут сүөһүлэр энргетический ресурсалара молтүүр, ынах көһүүтэ наһаа тэбэр.

Үсүнүн, үгүс сиемэлэһин кыһыгы пууннарыт саитарнай өртүнэн көрдөбүлгэ этилэтээбэттэр. Уопсайынан, совхозтарга көрдөбүлгэ этилэттэн анал сиемэлэһин пууннарыт көдүүстээхтик үлэлэһин өссө да кыалла илик.

Совхозтар кэлэн сылларга племенной үлэҕэ сыйыаһына киллэрдик молтөттүлэр. Харчыны кэмчилиһир аатынан племенаран штатын сарбыйытырын түмүгэр сүөһүн тыһыныча солкуобай нөһөтү сүтүлэр.

Совхозтар үгүс саһааһааччылар, сүөһү интэрин кылаабынай специалистара племенной үлэҕэ этилэнэ сүөһүнү буотаты болуурустарыгар аахайбаттык сыйыаһаһаллар ахтыл-

Үөр структуратын тупсары

Биһиги саһааһытыгар, сүөһү интэрингэр үс суол сүрүн хаһыса быһаарыллыан наада.

Биһирэн, сүөһүнү интэргэлээх аһылытын толору хааччыйыт.

Иккиннэн, сүөһүнү буотатына искусственной сиемэлээһин бастык ыһымаларын этилэһин, сүөһү буотатын тупсары, тыһаастары буотатын, төрүүр сыл саһааһытыгар — ахсынныһа, тохсуньута — ыттыт.

Үсүнүн, сүөһүнү интэргэлэ бастык технологиялары кэһини туттуу.

Уулаһына хаалларыллар тыһааста группатын аһаан-минээн араары, тупса рационига туруоран аһатыт, көрүү-хараһы совхозтарга кыаллыбат. Төртөрүтүн, сүөһү бу группата «көй-төттүлэр». Түмүгэр тигэһэлэригэр тыһын кытарастаһынара элбик.

Совхозтарга ремонтнай тигэһэ манньик 29 бырыһаантан ордуга сүөһүн ылар. Мантан көстөрүөн, оройуонга манньик 25 бырыһаана саһаа торүүр тигэһэлэрини солбулларыгар бары ынахтар бааллар. Ол эрээри билигин саһаууу

16 бырыһаанга тэҥнэһэр. Ити аһаа оройуон үрдүнэн, кырата, 900—1000 тигэһэ ынахха таһаарыллыбаһа хаалар. Аһаардас мантан совхозтар хас да сүөс тыһыныча солкуобай нөһөтүкө төбиллэллэр.

Ынарай деловой таһымын оройуон үрдүнэн кырата 80 бырыһаанга тэҥнэһэр буоллар (репродукция бастык хаһаайыстыбаларыгар бу көрдөрүү 90—98 бырыһаанга тэҥнэһэр), ычат сүөһү ахсаана биллэрини эһиллэ ээ. Онуоха уулаах ынахтары кытта үлэ совхозтарга молтөбүттэн төрөбөһөһүн, онуран ынардэр төрөөһүннэрэ, олүүлэрэ сүтүүлэрэ үгүс. Уулаах ынахтары кыһыныча болхотон туруоруу тарыллыбат. Манньик болхотоммун ынахтар тупса рационига туруорулаһаллар, чарчылаһынара тарыллытээх. Уулаах ынах орто кэһини иһи ыһаа күүсү сайдар. Бу кэмгэ төрүүр хаата тэһиһэр, уула элбик. Ол учуоттаныахтаах. Сүөһү бу кэһини минеральнай этилиһитиһин, витаминнарынан хаһааһаахтаах.

ТҮМҮК

Сүөһү интэрингэр билигин үөскөбүт баһааныһына совхозтар сайаааччылары уонна специализи-тара утаһыаһа кыраһытан көрөллөр уонна манна ахтыллыбыт көтүтүлэри туоратар интэринтэ үүтү уонна эти дэлэһинтэ интенсифици технологияны туттан бөчүмүһаах хардылары өгөрөллөр эрэллэр.

Маньаха ОАПХ салаатта оройуон совхозтарыгар саһааһы, бастыкы олоххо киллэринтэ, үлэ саһаа технологияларын баһылааһына, пронатандааһына үлэлэһэр специалиһы штат быһытынан көрөн тутара хаһаан да наада буолла. Аһаан, суоттаһа үлэлэһин билиһин көрдөбүлэ өһүк.

А. ВАСИЛЬЕВА,

ССКП райкомун партийнай-тэригэр үлэһи отделение инструктора.

А. МАКАРОВ,

редакция тыа хаһаайыстыбатыгар отделение ээһиэһиһа.

Сүөһү өлүүтэ-сүтүүтэ салбанар

12-с пятилетка кэлэн ыһык сыллата наһаа ыһык сылларга төрүүрү иһэр. Ол курдук, 1986

